

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ НАУКОВОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ НА ЗАНЯТТЯХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ (із практичного досвіду)

ТЄЛЄЖКІНА О. О.

Національний фармацевтичний університет, м. Харків

Високий рівень професійної мовної компетентності – це чи не найважливіша вимога до кваліфікованих фахівців на сучасному ринку праці, який формується не без участі вчорашніх випускників ВНЗ. Саме невід’ємний компонент гуманітарної складової сучасної вищої освіти – українська мова за професійним спрямуванням – покликаний сприяти всебічному розвитку особистості майбутнього фахівця, давати відповідні знання з теорії професійної комунікації, формувати практичні уміння та навички професійного мовлення.

І тому майбутнім фахівцям мова потрібна не як сукупність правил і кодекс норм: вона повинна стати для них засобом і способом самовираження та самовдосконалення як особистості і самовизначення та самореалізації як висококваліфікованого фахівця.

Уміння спілкуватися мовою професії сприяє швидкому засвоєнню спеціальних дисциплін, підвищує ефективність праці, допомагає орієнтуватися у реальній професійній діяльності.

Успішність професійного спілкування безпосередньо буде залежати від рівня опанування різних форм професійної комунікації. Для вільного

володіння усною і писемною формою професійного спілкування студенти вищих навчальних закладів повинні мати якомога більший активний запас фахової термінологічної лексики, адже мовленнєва специфіка наукового стилю визначається передусім значною кількістю термінів, які активно обслуговують сферу професійно-виробничої діяльності.

Запорукою успішного створення спеціальної лексичної бази майбутніх фахівців є розгляд термінолексики як невід'ємної складової лексичної системи сучасної літературної мови, а також мови як цілісної системи.

Тому (враховуючи обмежену кількість академічних годин, відведених на аудиторне вивчення української мови, і певну комплексність навчального курсу) вважаємо за доцільне розглядати термінологічний матеріал, додаючи його до загальнотеоретичних тем уже сформованого курсу.

Вивчення загальних питань правопису

Під час опрацювання матеріалу цього розділу вбачаємо за доречне і виправдане подавати термінологічну лексику як ілюстрацію до загальномовних правил (теми: «Чергування голосних», «Вживання м'якого знака», «Вживання апострофа», «Подвоєння та подовження приголосних», «Правопис префіксів», «Правопис слів іншомовного походження», «Правопис складних слів»). Наприклад:

А. Тема «Чергування голосних»:

1) о, е з і (у відкритому і закритому складі):

— чергування у корені при зміні форми слова: *біль – болю, звіробій – звіробою, корінь – кореня, глід – глоду, настій – настою, збір – збору;*

— чергування у суфіксі при зміні форми слова: *стійкість – стійкості, міцність – міцності, змішуваність – змішуваності, гігроскопічність – гігроскопічності;*

2) чергування «о», «е» з нулем звука: *хребет – хребта, барвінок – барвінку, любисток – любистку, ялівець – ялівицю, краплі – крапель, таблетки – таблеток, кўльки – кўльок.*

Б. Тема «Вживання м'якого знака»:

1) після м'яких д, т, з, с, ц, л, н та дз у кінці слова та складу: *молярність, ласкавець (золотистий), (щавель) кінський, (марена) красильна, (горіх) волоський, бедринець (ломикаменевий), ємність; сальні (залози);*

2) у буквосполученні «ьо»: *дьоготь, сльозогінний, больовий, ліктьовий, осьовий, внутрішньо піхвовий, (талабан) польовий;*

3) у суфіксах -ськ-, -зьк-, -цьк-: *(шавлія) лікарська, (гравілат) міський, (копитняк) європейський, (мох) ісландський, (софора) японська.*

Лексика сучасної літературної мови

Матеріал цього розділу дозволяє подавати терміноутворення не лише як ілюстрацію, а й розглядати їх як матеріал для окремої теми.

1. Терміноутворення як ілюстрація

А. Матеріал теми «Лексика української мови з погляду її походження» дозволяє розглянути наукові терміни як генетичну одиницю. Акцентуємо увагу студентів на тому, що терміни як компоненти лексичної системи української мови можуть бути власне українського походження (*нагрівання, сечогінний, проціджування, очищення, присипка, настоянка*) і запозиченими (*паренхіма, перколяція, субстанція, препарат, мацерація, екстрагент*).

Б. Під час вивчення теми «Багатозначні та однозначні слова» слід зауважити, що в термінологічній системі наявні як однозначні слова (*екстракція, сироп, спирт, глікозид*), так і багатозначні, що проявляються у переважній більшості на міжгалузевому рівні (*період* (математика, хімія, технологія), *корінь* (математика, лінгвістика, медицина, ботаніка), *реакція*

(медицина, хімія, технологія), *морфологія* (лінгвістика, біологія).

В. При опрацюванні матеріалу з теми «Синонімія, антонімія, омонімія, паронімія» потрібно наголосити на тому, що, незважаючи на тяжіння до однозначності й уникнення різночитань, терміни також можуть виступати синонімами, антонімами, омонімами і паронімами, утворюючи відповідну пару лише з компонентів терміносистеми.

Синонімія

Абсолютні синоніми (ідентичне значення – носії різного походження) – оцінюються за такими ознаками:

1) за походженням виділяються такі схеми утворення синонімічних пар:

— власне українське – запозичене: *сечогінний – діуретичний, свічка – супозиторій, витяжка – екстракт, коливання – вібрація;*

— запозичене — запозичене: *контроль — моніторинг.*

Заслужує окремої уваги таке явище, як відповідність одному власне українському слову кількох запозичених, проте їх не завжди можна вважати абсолютними синонімами. Наприклад, слова *фільтрація, коляція, перколяція, реперколяція* в українській мові мають відповідник *проціджування*, але запозичені компоненти не виступають синонімами один до одного, зважаючи на особливості технологічного процесу виготовлення лікарських препаратів, і тому цей перелік не можна назвати синонімічним рядом.

2) за структурою визначаються такі схеми утворення синонімічних пар:

— слово – слово: *відхаркувальний – муколітичний, проникнення – ресорбція, седативний – заспокійливий;*

— слово – сполука: *назальний – для носа, ректально – через пряму кишку, перорально – через рот.*

Антонімія

Явище антонімії виявляється як внутрішньогалузеве й у терміносистемі простежується на рівні слів і на рівні словосполучень:

— на рівні слів: *толерантність* – *інтолерантність* (до препарату), *розчинник* – *згущувач*, *раціональний* – *ірраціональний*, *баланс* – *дисбаланс*, *ентеральний* – *парентеральний*, *розчинний* – *нерозчинний*;

— на рівні словосполучень: *легка фракція* – *важка фракція*, *одноступенева екстракція* – *багатоступенева екстракція*, *порошки для внутрішнього застосування* – *порошки для зовнішнього застосування*.

Омонімія

Явище омонімії виявляється як внутрішньогалузеве і міжгалузеве, у терміносистемі простежується на рівні слів:

— внутрішньогалузеве: *сірка* (речовина і виділення з вушних раковин), *акція* (цінний папір і захід);

— міжгалузеве: *стан* (обставини, умови – суспільні науки; машина, система машин, машинний пристрій – технічні науки), *титан* (хімічний елемент – хімія; кип'ятильник особливої конструкції – техніка), *хром* (хімічний елемент – хімія; м'яка тонка шкіра – легка промисловість), *хрящ* (гнучка і пружна тканина, що з'єднує частини кістяка – анатомія; грубий пісок –будівельне).

Паронімія

Явище паронімії реалізується переважно як внутрішньогалузеве і простежується на рівні слів: *абсорбція* (поглинання речовини із розчину чи суміші газів твердим тілом чи рідиною; відбувається в усьому об'ємі поглинача) – *адсорбція* (поглинання речовини із розчину чи газу поверхневим шаром рідини чи твердого тіла), *абсорбент* – *адсорбент*, *абсорбер* – *адсорбер*, *глікоген* (тваринний крохмаль – основний запасний вуглевод тварин і людини) – *глюкагон* (гормон підшлункової залози),

сахароза (вуглевод) – *сахараза* (фермент), *вегетативний* (пов'язаний із ростом і живленням рослин та низькоорганізованих тварин: вегетативна нервова система) – *вегетаційний* (пов'язаний з розвитком і ростом рослин: вегетаційний період); *випромінювальний* (який щось випромінює: випромінювальний пристрій) – *випромінюваний* (який випромінюється чимось: випромінювана енергія).

2. Окрема тема

У розділі «Лексика сучасної літературної мови» доречно і виправдано розглядати окремо тему «Терміни та номенклатурні назви у професійному мовленні», де доцільно подати повний опис фармацевтичної терміносистеми, схарактеризувавши її за такими ознаками: а) належність до галузі; б) походження; в) особливості структурної організації; г) одиниця морфології; д) одиниця словотвору.

Розглядаючи систему номенклатурних найменувань, слід наголосити на тому, що входить до складу номенклатури лікарських засобів.

Номенклатура лікарських засобів складається з кількох великих груп, які різняться між собою кількістю складових та їх особливостями.

1. Назви лікарської сировини рослинного і тваринного походження. Лікарську сировину розуміють як матеріал, який є джерелом отримання препаратів. До них належать частини та органи рослин (листя, квітка, трава, плоди, корені, кореневища), а також продукти первинної обробки (олії, смоли, соки, камеді).

2. Найменування лікарських препаратів, які являють собою екстракти з рослинної сировини (настої, екстракти, настоянки).

3. Умовні (тривіальні) найменування органічних хімічних речовин: органічних речовин, які екстрагуються з рослин (глікозидів, алкалоїдів, флавоноїдів), і синтетичних речовин або їх сполук (солей, оксидів, ефірів).

4. Найменування лікарських препаратів із позначенням визначеної

форми ліків (таблетки, мазі, пасти).

5. Найменування сироваток, вакцин та анатоксинів.

6. Фармакопейна хімічна номенклатура (найменування елементів, оксидів, кислот, солей, ефірів).

Морфологія сучасної літературної мови

Опрацьовуючи теми, присвячені вивченню частин мови, потрібно обов'язково звертати увагу студентів на те, що термінологічні утворення функціонують як одиниця морфології і належать до різних повнозначних частин мови (іменник, прикметник, прислівник, дієслово (дієприкметник, дієприслівник)). Повторне нагадування про це (говорилося у темі «Терміни та номенклатурні назви у професійному мовленні») потрібно для того, щоб:

а) розглянути особливості їх реалізації саме як одиниць морфології;

б) розглянути особливості творення термінологічних назв залежно від їх значеннєвого наповнення.

Незважаючи на те, що вузівська програма не передбачає вивчення морфеміки і словотвору, з міркувань формування цілісної системи знань про термінологію цьому необхідно приділити увагу, розглядаючи термін як одиницю морфології.

Вивчення цього матеріалу полягає в тому, що визначаються семантичні групи термінів і засоби та способи їх творення відповідно до їх значення.

Крім того, на нашу думку, методично виправданим буде вивчення матеріалу цього розділу у нерозривному зв'язку з перекладом. Оскільки умови навчання української мови до певної міри штучні (студенти у своїй переважній більшості не перебувають в україномовному середовищі поза межами навчальної аудиторії) і у зв'язку з цим початковий процес формування українського професійного мовлення передбачає не

вироблення системи мислення, а її засвоєння, що взаємодіє зі сформованим мовним кодом рідної (домінантної російської мови), то на цьому етапі необхідно створити паралель «термін певного значення, виражений відповідною частиною мови, у російській мові — термін-відповідник в українській мові» і на основі цього проаналізувати відповідність морфемних і морфологічних засобів термінологічної системи в обох мовах.

Реалізація як одиниці морфології. Іменник

Розглядаючи термінологічний матеріал у такому аспекті, особливо слід звернути увагу студентів на таке.

Тема «Відмінювання іменників»:

а) родовий і місцевий відмінок множини іменників різного роду I та II відміни;

б) родовий і орудний відмінок однини іменників III відміни з основою на один приголосний і на групу приголосних;

в) родовий відмінок однини іменників II відміни чоловічого роду – необхідно давати значеннєві групи відповідно до фаху, а не загальнономовний матеріал.

Особливості творення термінологічних назв залежно від їх значеннєвого наповнення

Вивчення цього матеріалу полягає в тому, що визначаються семантичні групи термінів-іменників і засоби та способи їх творення відповідно до їх значення.

Наприклад:

а) іменники, що позначають процеси і дії творять від дієслів доконаного і недоконаного виду за допомогою додавання до дієслівної основи суфіксів -нн-, -енн-, -анн-, -тт-: *обґрунтувати* + -нн- → *обґрунтування*; *обґрунтовувати* + -нн- → *обґрунтовування*; *клонувати* + -нн- → *клонування*; *зміцнити* + -енн- → *зміцнення*; *покращити* + -енн- →

покращення; *лити* + *-тт-* → *лиття*; *вити* (*крутити*) + *-тт-* → *виття*;

б) іменники, що позначають опредмечену дію чи результат процесу, створюються шляхом додавання до дієслівної основи суфікса *-к-*: *перевозити* + *-к-* → *перевозка*, *розробити* + *-к-* → *розробка*; та суфікса *-івл-*: *торгувати* + *-івл-* → *торгівля*, *заготовлювати* + *-івл-* → *заготівля*;

в) іменники, що передають наслідки процесу, створюються від дієслів шляхом усічення дієслівної основи: *перетинати* → *перетин*; *розливати* → *розлив*; *розподіляти* → *розподіл*.

При перекладі іменників на позначення процесу чи його результату з російської мови на українську необхідно враховувати контекст використання того чи іншого слова, його значення і спосіб творення в російській мові.

1. Утворені в російській мові суфіксальним способом віддієслівні іменники на позначення самого процесу і його результату українською мовою зазвичай передаються як віддієслівні іменники на позначення тривалості процесу: *шлифовать* → *шлифование*, *шлифовка* – *шлифувати* → *шлифування*; *очищать* → *очищение*, *очистка* – *очищувати* → *очищування*; *сцепить* → *сцепка*, *сцепление* – *зчепити* → *зчеплення*.

І лише в окремих випадках такі іменники передаються українською мовою із двома значеннями: *оценивать* → *оценивание*, *оценка* – *оцінювати* → *оцінювання* (процес), *оцінка* (результат процесу).

2. Утворені у російській мові безафіксним способом віддієслівні іменники українською мовою передаються так:

а) тільки іменником із значенням тривалості дії: *заносят* → *занос* *заносяти* → *занесення*;

б) іменником, який передає назву процесу, перебіг процесу і результат процесу: *зажимать* → *зажим* – *затискать* → *затискання*,

затискувати→*затискування*, *затиск*; *оттекать*→*отток* —
відтікати→*відтікання*, *відтік*.

Синтаксис сучасної літературної мови

Опрацювання цього матеріалу актуальне в аспекті вивчення особливостей узгодження і керування у термінологічних сполуках, особливості поєднання термінологічних і нетермінологічних одиниць у словосполученнях; функціонування термінологічної одиниці чи сполуки у реченні. Матеріал цього розділу так само, як і розділу з морфології, доречно вивчати у нерозривному зв'язку з перекладом.

Представлений варіант розгляду фармацевтичної терміносистеми апробований на заняттях з української мови за професійним спрямуванням у Національному фармацевтичному університеті.

За результатами апробації можна зробити висновок, що пропонований шлях вивчення термінологічної лексики методично виправданий і дає певні позитивні результати.